

Терещенко-Кайдан Лілія Володимирівна
кандидат мистецтвознавства,
доктор філософії (Ph. D), докторант,
професор Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв
lilijatereshenko@rambler.ru

МЕТОДИКА ВИЯВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ РУКОПИСІВ ІЗ СЛОВ'ЯНСЬКОГО МАСИВУ ГРЕЦЬКИХ МОНАСТІРСЬКИХ КОЛЕКЦІЙ СВЯТОЇ ГОРИ АФОН ШЛЯХОМ СЕМІОТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті йдеться про впровадження до наукового обігу нової методики дослідження слов'янських кирилических рукописів шляхом семіотики, що покликана виявляти конкретні зразки, які належать до самотутніх традицій рукописного надбання. Запроваджено нову семіотичну систему, що має стати в нагоді дослідникам слов'янських рукописів під час виявлення потрібної традиції рукописного тексту.

Ключові слова: церковно-слов'янська мова, семіотика, знак, самотутня традиція, слов'янський кирилический рукопис.

Терещенко-Кайдан Лілія Владимировна, кандидат искусствоведения, доктор философии Ph.D., докторант, профессор Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

Методика выявления украинских рукописей из славянского массива греческих монастырских коллекций Святой горы Афон путём семиотических исследований

В статье говорится о внедрении в научный оборот новой методики исследования славянских кириллических рукописей путём семиотики, которая призвана выявлять конкретные образцы, принадлежащие к самотутним традициям рукописного наследия. Использована новая семиотическая система, которая поможет исследователям славянских рукописей при выявлении нужной традиции рукописного текста.

Ключевые слова: церковно-славянский язык, семиотика, знак, самотутняя традиция, славянская кириллическая рукопись.

Tereshchenko-Kaidan Liliia, PhD in Arts, associate professor, Professor of National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts

Detection method of Ukrainian manuscripts among Slavic mass of the Greek monastic collections of the holy mount Athos by semiotic research

The article refers to the introduction to the scientific study of a new technique Slavic Cyrillic manuscripts by semiotics, which is designed to detect specific patterns belonging to the original manuscript tradition heritage. Introduced a new semiotic system that should be useful to researchers Slavic manuscripts in identifying the desired traditions handwriting.

Addressing the issues associated with the revival and preservation of national heritage Ukraine pressing need is to establish the true situation that the Ukrainian manuscript heritage. The fact that during the Soviet period and the post-habit in Russian Ukrainian science can be handwritten book attributed to Russian. In the catalogue, descriptions, research reports, exploration and Russian scientists Ukrainian manuscripts attributed to a common list with, and often not even point to their affiliation to Ukrainian traditions. And if indicated, it sounded like this: "Russian manuscript with elements Ukrainism" or "Lviv Gospel Moldova-voloshskoyi tradition of Galician-Volyn elements."

Manuscripts are a genetic code of the nation. Confusion and manuscripts are belonging to Ukrainian traditions which anything other than Ukrainian, is simply not acceptable. So urgency is obvious, and the scientific work of the reasonable and even blatant are clear.

One of the differences Slavic (Cyrillic) is their manuscripts belonging to distinct linguistic traditions. It is known that in the IX century contradiction to the approval of the law on three-linguistic Cyril and Methodius church in turn was introduced common for all Slavic Church Slavonic. Established Glagolitic alphabet (Cyrillic later) is introduced the translation work. But eventually each of Slavic peoples who used the Church Slavonic language as liturgical practice, began to add to the existing rules, their, own. These rules concerned grammar, graphics and dialectical change of the language. So, every Slavic people gradually created his own pronunciation, excellent writing, their own tradition of liturgical practice. The manuscript heritage is the heritage of the Slavs in general as well as particular ethnic group in particular, in fact, only her inherent differences. These linguistic differences may be useful in identifying a particular manuscript traditions as a carrier of a particular ethnic group. To identify the brightest Ukrainian manuscript collections of Slavic and Slavic Studies funds in general are looking Manuscript Greece and collections Monastery at the Athos.

Constant contact, dialogue between peoples and Balkan Slavic Greece, from disputes and hostilities, completing the joint achievements in trade and economic, political and religious spheres of public life led to cultural exchanging, mutual and joint coexistence of peoples. Not the exception, but rather celebrates the fusion of cultures is

the St. Mount Athos. All previous studies related to language differences Slavic Cyrillic manuscript heritage based on sound production, the traditional and linguistic features. This paper attempts semiotic method to solve this problem.

What is semiotics. Semiotics (from gr .. σημειον – sign, an intimation) examines the signs and significance of the system as a means of preservation, transmission and processing of information in human society, in nature and human being. Symbols express means of the other. Even in small quantities they can form ordered combinations that can transfer to the smallest nuances sensual condition or characteristic fact.

The very term "sign", part of the vocabulary of different sectors of human activity (from theology to medicine) and has a rich history (starting and ending Gospel Science) is characterized by extreme uncertainty, determined by its location in the appropriate conceptual field. The sign are an intimation, iconic sign, symbol, allegory. This is the main "rival" sign. First of all, it should be noted that all these expressions have one thing in common: they all suggest the proper relationship between the two components (relata): definitive and marking. This common trait can serve them.

Keywords: Church Slavonic language, semiotics, sign, original tradition, Slavic Cyrillic script.

Звертаючись до питань, що пов'язані з відродженням та збереженням національного надбання України, нагальною потребою є встановлення правдивої ситуації щодо української рукописної спадщини. Справа в тому, що в радянський період та на пострадянському просторі, за звичкою, в російській науці прийнято українську рукописну книгу відносити до російської. У каталогах, описах, наукових розвідках та звітах російські науковці відносили українські рукописи до спільного списку з російськими і часто, навіть не вказували на їхню належність до українських традицій. А якщо й вказували, то це звучало так: "російський рукопис з елементами українізмів", або "Львівське Євангеліє молдово-волооської традиції з галицько-волинськими елементами".

Рукописна книга – це генетичний код нації. І плуганина належності українських рукописів до будь-яких традицій, окрім української, просто не припустима. Тому актуальність теми очевидна, а науковість даної праці обґрунтована і навіть кричує.

Однією з відмінностей слов'янських (кириличних) рукописів є їхня належність до самобутніх мовних традицій. У IX ст. на протиріччя затвердженню закону про трьохмовність Кирилом і Мефодієм у церковний обіг була введена спільна для всіх слов'ян церковнослов'янська мова. Створена абетка глаголиця (згодом – кирилиця) і запроваджено перекладацьку справу. Однак, з часом кожен із слов'янських народів, хто користувався церковнослов'янською мовою як мовою богослужбової практики, почав додавати до вже існуючих правил власні. Ці правила стосувалися й граматики, й графіки, й діалектичних змін мови. Отже, поступово кожен слов'янський народ створив власну вимову, відмінне письмо, власну традицію богослужбової практики. Звідси й рукописна спадщина, що є надбанням як слов'ян у цілому, так і конкретного етносу зокрема, маючи власні, притаманні тільки їй відмінності. Саме ці мовні відмінності можуть стати в нагоді під час виявлення того чи іншого рукопису як носія традицій конкретного етносу.

До питань мовних особливостей рукописного надбання зверталось багато науковців. Це загальнослов'янські дослідження таких вчених, як О. Брок [5], А.-Е. Н. Тахїаос [10], А. А. Турилов та Л. В. Машкова [11], П. Я. Черних [13] і окремо українські: Л. В. Біленька-Свистович, Н. Р. Рибак [3], О. І. Леута [7]. Крім того, дослідження безпосередньо даної роботи стосується семіотичних, знакових принципів, тому приділено увагу працям Р. Берта [1, 2], А. Ветрова [6], Ю. Степанова [9].

Метою дослідження є відродження та збереження українського рукописного надбання. Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання:

- спрямувати семіотичні принципи наукових досліджень до роботи з рукописними фондами;
- створити систему виявлення рукописів, які належать до тієї чи іншої традиції з слов'янського масиву рукописної спадщини;
- визначити концепцію виявлення українських рукописів із слов'янського масиву шляхом семіотичних принципів.

Для виявлення українських рукописів із слов'янських колекцій і для досліджень слов'янських фондів у цілому вагомою базою є рукописні фонди Греції та зібрання монастирів Св. гори Афон.

Постійний зв'язок, діалог між балканослов'янськими народами та Грецією, починаючи від суперечок і військових дій, завершуючи спільними досягненнями в торгівельно-економічній, політичній, релігійній сферах суспільного життя, призвели до культурообміну, взаємовпливів та спільного співіснування цих народів. Не винятком, а навпаки, яскравим зразком синтезу культур є Св. гора Афон.

Завдяки закритості та частковій недоторканості афонським обітелям, можливо краще за інші монастирі та сховища Греції, вдалося зберегти рукописне надбання, що накопичувалося століттями. Зрозуміло, що численні пожежі, продаж і крадіжки рукописів значно збіднювали й продовжують знищувати афонські скарби. Втім, Афон залишається закритим для широких мас, чернецькою державою в державі, рукописні сховища мають статус недоторканості, зберігаються й пильнуються,

а головне, вони наповнені надзвичайно цінним матеріалом для наукових досліджень, у тому числі й з вищезазначеної проблематики.

Для дослідження обрано слов'янські (кириличні) рукописні колекції трьох афонських монастирів. Це – Хіландар, Зограф та монастир Св. Пантелеймона. Вибір саме цих колекцій не є стихійний. Хіландар – сербський монастир, до фондів котрого потрапило перше видання Острозької слов'янської Біблії. Другий монастир – Зограф, болгарський, також має розкішну слов'янську рукописну колекцію, а з Україною пов'язаний тим, що мав у підпорядкуванні український скит – Мавровир, Чорновир. Свято-Пантелеймонів монастир вважається російським, однак він має давню історію і раніше називався "Русик", тобто від слова "Русь", Київська Русь (Україна), а не Московія і не Російська імперія. До речі, цей монастир був заснований сербами, як і Хіландар.

До цього списку монастирів треба додати український монастир Понтократор і пов'язаний з ним Свято-Ільїнський скит. Але рукописна колекція цього монастиря, хоч і надзвичайно цікава, але менш численна з погляду на різновиди письмових традицій. Отже, дане дослідження спиратиметься на рукописи з колекцій вищезазначених трьох монастирів Св. гори Афон: Хіландар, Зограф, Свято-Пантелеймонів монастир.

Стосовно писемних традицій та конкретних колекцій конкретних монастирів уже існують певні дослідження. Наприклад, Хіландарську колекцію досліджував Д. Богданович [4], а болгарську колекцію монастиря Зограф дослідили Христа Кодов, Божедар Райков, Стефан Кожухаров [12]. Яскраві дослідження Свято-Пантелеймонова монастиря належать А-Е. Н. Тахіаосу [10]. Не тільки ці науковці присвятили свої праці проблемам рукописних колекцій указаних монастирів. Існують й більш пізні та можливо, більш сучасні праці. Втім, саме ці науковці першими вивчали проблему. Саме вони першими спробували досліджувати рукописи за писемними або мовними традиціями.

Попередні дослідження, що пов'язані з мовними відмінностями слов'янської кириличної рукописної спадщини, базувалися на звукоутворенні, традиційності та мовних особливостях. У даній роботі робиться спроба семіотичного методу вирішення цієї проблеми.

Семіотика (від гр. *σημειον* – знак, признак) вивчає знаки та значення системи як засобів збереження, передачі та переробки інформації у людському суспільстві, природі та в самій людині. Знаки висловлюють одне засобами іншого. Навіть у невеликій кількості вони можуть формувати упорядковані комбінації, що здатні передати до найдрібніших нюансів чуттєвий стан або характеристику факту.

Саме визначення знаку, що містять словники з різних галузей людської діяльності (від теології – до медицини), має багату історію: починаючи з Євангелія і закінчуючи кібернетикою та відрізняється крайньою невизначеністю. Тому його місце у відповідному понятійному полі досить нечітке. Науковці наближують знак до споріднених, але не схожих одне на одне виразів як сигнал, признак, іконний знак, символ, алегорія. Це головні "суперники" знаку [1, 126]. Передусім необхідно відмітити, що у всіх цих виразів є одна спільна риса: всі вони припускають належне відношення між двома складовими (*relata*): значення та позначення. Ця спільна риса не може служити для них відмінною ознакою.

На думку А. Ветрова, спочатку може здаватися, що поняття знаку не потребує особливих досліджень й аналізу. Є знак, який має конкретне значення. Але, по-перше, знак є предметом у широкому розумінні цього слова, де під терміном предмет розуміємо не тільки речі, але й властивості речей, їх ставлення одне до одного, подія, факт тощо. Звідси виходить, що предмет являє цінність для організму не сам по собі, а лише у співвідношенні до іншого предмету. Знак завжди є знаком чогось. Саме відношення знаку до чогось робить один предмет знаком іншого предмету. Виходить формула: перший предмет означає другий предмет [6].

Спробуємо пристосувати цю формулу до рукописної спадщини афонських монастирів. Наприклад, словесний текст рукопису написаний літерами слов'янської абетки кирилиці, а літера "j" є виразником сербської традиції церковнослов'янської мови. Літера – це знак, "j" – це ознака традиції.

Там, де один предмет функціонує як знак іншого предмету, має місце термін позначення. І якщо необхідно дізнатися про природу знаку, передусім з'ясовується сутність позначення. Для цього необхідно провести наступний аналіз, для якого обрано "індуктивний прийом узагальнення єдиних випадків" [6].

Церковнослов'янська кирилична абетка (літера) – це знак; "j" – це знак сербської традиції; відповідно "j" – є позначенням словесний текст рукопису сербської традиції.

Отже, позначати який-небудь предмет, є не що інше, як вказувати на цей предмет, відсилати до цього предмету. На цій основі можна дати наступне визначення знаку та знакової ситуації. Суттєво-сприймальний предмет, що вказує на інший предмет, що відсилає до нього організм, має назву знаку цього предмету. А самі ситуації, в котрих один предмет фігурує в якості знаку іншого предмету, мають назву знакові ситуації.

Знаку та знакової ситуації можна протиставити випадки, коли предмет не виконує ролі знаку і відповідно не створює знакової ситуації.

Отже, дослідивши поняття знаку, адаптувавши дослідження А. Ветрова до проблем рукописної спадщини, маючи змістовну характеристику семіотики як знакової системи, спробуємо прослідкувати її дії на матеріалах слов'янських кириличних рукописів.

Починаючи досліджувати рукописи, спочатку необхідно зрозуміти до якого, хоча б приблизно, хронологічного періоду він належить. Не заглиблюючись у внутрішні, більш змістовні дослідження філіграней, паперу, всіх виразників хронологічних меж кодексу, з'ясовуємо, як він написаний. До XIV ст. слов'янські кириличні рукописи писали так званим уставом.

Устав – найдавніший тип кириличного уставного письма, що був створений на основі візантійського (грецького) уніального шрифту IX–XI ст. Цим урочисто-монументальним шрифтом користувались при переписуванні богослужбових манускриптів великого розміру, де текст розміщувався на сторінках у два стовпці. Устав відрізняється чітким геометричним накресленням літер; кожному літеру писали перпендикулярно, окремо одну від одної; візуально вона вписувалася в квадрат або прямокутник. Між рядками відступів не робили, надстрочних знаків та скорочень не вживали.

Починаючи з XIV ст., з'являється старший півустав, що утворився з уставу. Починаючи з XV ст., майже всі слов'янські кириличні рукописи писалися молодшим півуставом, що суттєво відрізнявся від старшого півуставу.

На відміну від уставу, зображення літер півуставного накреслення не відзначалися суворим дотриманням геометричності в побудові знаків: літери були значно дрібніші, в них з'явилася кривизна, хвилястість і нахил. Оскільки півуставним письмом тексти писалися досить швидко, то між літерами не дотримано однакових відстаней. Крім того, з'являються надстрочні знаки – символи, що вказують на наголос та придиш необхідні для більш виразного прочитання тексту.

За допомогою таблиці здійснено спробу вказати на відмінності двох спільнослов'янських періодів написання рукописів.

Таблиця 1

Відмінності уставу та півуставу

Устав та старший півустав до XIV ст.	Молодший півустав. Після XIV ст.
Йотоване е чи велике Е, нахил до початку строки	Тільки велике Е, або пряме, або нахил до кінця строки
Використовує знак у без о	Знак оу та знак "v" – іжиця – Q
В основі ы – ѣ	В основі ы – ѣ, але трохи видозмінений
Знак ѳ – використовується дуже рідко, в основному у цифровому позначенні	Знак Θ – застосовується часто
Зовсім не мають знаку "зелю", а використовують скорописний "г" для позначення цифр	Знак "г" активно застосовується для позначення й літер, і цифр
Знаки – Б Ж З К Т Ч Ъ П – суттєво відрізняються від молодшого півуставу	Знаки – Б Ж З К Т Ч Ъ П – суттєво відрізняються від уставу та старшого півуставу

Крім того, устав та старший півустав не супроводжується у заголовках статей в'язцю, а у кінці статей воронкою. В той час, як молодший устав використовує і в'язь, і воронку.

Якщо ж звернутися до зовнішнього орнаментального оформлення рукописів, то ті рукописи, де присутні заставки та великі літери – знаки, що виконані у так званому "чудернацькому стилі" кіновар'ю або фарбами – є ознакою уставних, або книг старшого півуставу. Книги молодшого півуставу зазвичай оформлені або за допомогою геометричних, або (рідше) рослинних орнаментів, де поруч з кіновар'ю та фарбами використовується золото (рідше срібло).

Маючи попередню хронологічну характеристику рукописів, що належать до певного періоду написання, спробуємо звернутися до визначення належності конкретного зразка до тієї чи іншої традиції написання. Відразу треба наголосити на тому, що до уставних та півуставних рукописів додаються більш пізні зразки, що належать до XVI–XVIII ст., – так звані скорописи. Ці книги відмінні від інших великою наявністю титлів та надстрочних літер-знаків.

Для дослідження нами обрано п'ять основних напрямів розподілу рукописів за традиціями. Відразу треба зазначити, що кожен з цих напрямів має розгалуження на місцеві діалектичні традиції.

Отже, першим напрямом у кількісному відношенні серед колекцій афонських монастирів, який хронологічно наповнений, починаючи з XI по XVI ст., є сербський напрям і відповідно сербські рукописи.

До другого напрямку можна віднести болгарські рукописи. За кількісним наповненням монастирських колекцій Св. гори Афон цей напрям має більш рівне наповнення рукописами колекцій упродовж XI – XVIII ст. Артефактів було менше ніж сербських у XI – XVI ст., але більше у XVI – XVIII ст. Як і у сербських рукописів, у болгарських спостерігається спад у XVI – XVIII ст., хоча й не такий різкий, як у сербів. Болгарська рукописна спадщина має надзвичайно багату галузь традиційних рукописних шкіл. Складається таке враження, що кожен болгарський монастир мав власну школу письма з яскраво вираженою самобутньою традицією.

До третього напрямку належать українські рукописи. Часто приховані за іншими традиціями, важко впізнаємося через відсутність каталогізації, Але яскраві, самобутні та унікальні. Розквіт української рукописної спадщини на Афоні припадає на XVI – XVIII ст. Не можна говорити про те, що до цього часу українських рукописів у монастирях Афону не було взагалі. Вони зустрічаються в рукописних колекціях, утім не так часто, як у XVI – XVIII ст.

Четвертий напрям – це російські рукописи. Хронологічні межі сягають XVII – XVIII ст., а масовий наплив спостерігається у XVIII – XIX ст.

До п'ятого напрямку відносяться румунські (кириличні до XVIII ст.) та молдово-валошські рукописи. Вони зустрічаються, особливо у Хіландарській колекції та мають цікаві семіотичні відмінності.

Окрему групу рукописів складають мішані кодекси. І хоча вони не є предметом даного дослідження, ці книги є надзвичайно цікавими зразками багатомовних традицій. Завдяки належності до православ'я та в певний період фіксації рукописів кирилицею румунські, молдавські та валашські ченці потрапляли на Афон, а разом з ними й рукописна спадщина.

Отже, охарактеризувавши напрями, за якими здійснено поділ на рукописну спадщину, спробуємо встановити відмінні семіотичні особливості, за якими, візуально, не заглиблюючись у глибокі мовні правила, можна визначити належність рукописів до тієї чи іншої писемної традиції.

Представники першого напрямку, сербські рукописи під час письма до літер церковнослов'янської мови додають знаки свого сербського алфавіту, відповідно й словесні тексти мали певні діалектичні зміни. Тому, при описах прямо наголошується "Сербський рукопис". Графіка цих знаків виглядає так: ц, s, j, ģ.

До другого напрямку "Болгарських рукописів" належать зразки з присутнім у текстах знаком у вигляді зрізаної зверху літери "Ж". При характеристиках колекцій так і фіксується "рукопис з ж", тобто болгарський рукопис.

Українські рукописи відрізняються додаванням закінчень -емо замість -емъ, заміною -е на -і – вірую, замість верую, -ы на -и тощо.

У російській традиції використовуються більш грубі форми позначення тексту. Йотовані літери, використання літери -ы та постійна присутність -ь на кінцях слів.

Під час виявлення п'ятого напрямку в рукописах можна побачити іншомовні тексти, занотовані кирилицею, а також постійно є присутнім знак "".

Таблиця 2

Семіотична система відмінностей слов'янських (кириличних) рукописів

Сербські	ц, s, j, ģ.
Болгарські	Зрізане зверху ж
Українські	додаванням закінчень Емо замість емъ, заміною е на і – вірую, замість верую, ы на и тощо.
Російські	Йотовані літери, використання літери "ы" та постійна присутність ь на кінцях слів.
Румунські та Молдово-валошські	іншомовні тексти, занотовані кирилицею, а також постійно є присутнім знак "".

За показниками таблиці, є суттєві відмінності у рукописах. Тому визначити належність того чи іншого рукопису за допомогою семіотичної системи цілком можливо. Тож відтворені, віднайдені артефакти, хоча б на рівні каталогізації, мають повернутися до першоджерела, на свою історичну батьківщину. Особливо це стосується українських рукописів.

Для чіткішого розуміння кроків, що передбачає система дослідження та виявлення слов'янських кириличних рукописів і пристосування їх належності до певної традиції наведемо схему системи дослідження.

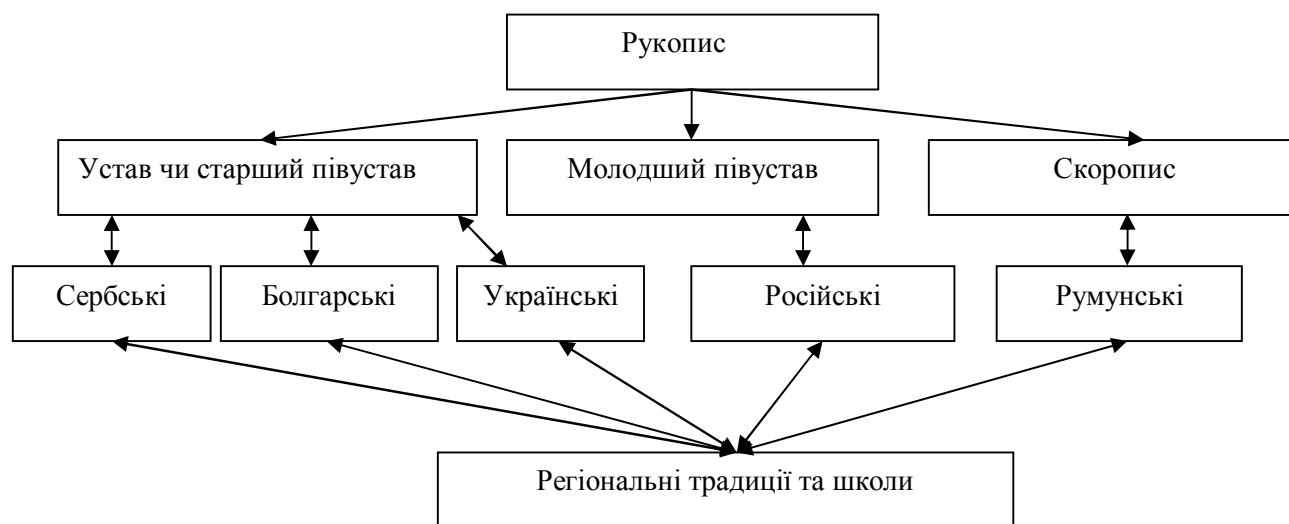

Схема 1. Розподіл знаково-мовних відмінностей за традиціями

Література

1. Барт Р. Основы семиологии / Ролан Барт // Структурализм "за" и "против". – М.: Прогресс, 1975. – с. 114 – 163.
2. Барт Р. Семиотика. Поэтика / Ролан Барт // Избранные работы. – М., 1994. – 616 с.
3. Біленька-Свистович Л. В. Церковнослов'янська мова / Л. В. Біленька-Свистович, Н. Р. Рибак. – К. : Криниця, 2000. – 334 с.
4. Богданович Д. Каталог кириличного рукопису монастиря Хиландара. / Д. Богданович. – Белград, 1878. – Т. 1. – 321 с.
5. Брок О. Звукообразование славянской речи / Олаф Брок. – М. : Книжный дом Либроком, 2010. – 272 с.
6. Ветров А. А. Семиотика и её основные проблемы. Над чем работают, о чём спорят философы / Анатолий Алексеевич Ветров. – М., 1968. – 263 с.
7. Леута О. І. Слов'янська мова / Олександр Іванович Леута. – К., 2007. – 255 с.
8. Соболевский А. И. Южнославянское влияние на русскую письменность в XIV–XV вв. / А. И. Соболевский. – СПб., 1904. – 30с.
9. Степанов Ю. С. Семиотика / Юрий Сергеевич Степанов. – М.: Наука, 1983. – 636 с.
10. Тахиаос А.-Э. Славянские рукописи Свято-Пантелеимонова монастыря (Руссик) на Горе Афон. – СПб., 2012. – 200 с.
11. Турилов А. А., Машкова Л. В. Славянские рукописи афонских обителей / А. А. Турилов, Л. В. Машкова; под ред. Э. Н. Тахиаоса. – Фессалоники, 1990. – 490 с.
12. Христа Кодов, Божедар Райков, Стефан Кожухаров. Опис на словянские рукописи в библиотеках та на зографския монастиру в Свята гора / Христа Кодов, Божедар Райков, Стефан Кожухаров. – София, 1985. – Т. 1. – 270 с.
13. Черних П. Я. История русского языка / П. Я. Черних. – М., 1962. – 659 с.

References

1. Bert, R. (1975). The fundamentals of semiology. Structuralism "yes" and "against". Moscow: progress [in Russian].
2. Bert, R. (1994). Semiotics. Poetry. Published redats. Moscow: progress [in Russian].
3. Bilen'ka-Svistovich, L. V. Church Slavic language. Kyiv [in Ukrainian].
4. Bogdanovich, D. (1878). Catalog hirilosnih rukopisa monastira Khlandara. Belgrad [in Serbian].
5. Brok, O. (2010). Sound formation of the Slavic. Moscow: librokom [in Russian].
6. Vetrov, A. A. Semiotics and its main problems. What the philosophers discuss about and work. Moscow : poliizdat [in Russian].
7. Leuta, O. I. (2007). Slovenian language. Kyiv: firmainkos [in Ukrainian].
8. Sobolevskij, A. I. (1894). Sothern Slavonian influence on the Russ literature of XIV–XV c. SPb. [in Russian].
9. Stepanov, Yu. S. (1983). Semiotics. Moscow : nauka [in Russia].
10. Takhiaos, A-EN. (2012). Slavonian manuscripts Saint-Panteleimon abbey (Russik) at the Mount of Athos. SPb. [in Russian].
11. Turilov A. A., Mashkova L. V. (1990). Slovenian manuscripts Athos places. Fessaloniki [in Greek].
12. Khrista Kodov, Bozhedar Raijkov, (1995). Stefan Kozhukharov. Opisna sloviaanstie rukopisi v bibliotekata na zografskiya monasteru v sviata gora. Sofiya [in Bulgarian].
13. Chernykh, P. Ya. (1962) History of Russian language. Moscow: uchpedgiz [in Russian].